

Н. П. Чорна
доктор економічних наук,
професор кафедри економіко-правових відносин в аграрному секторі
Тернопільського національного економічного університету

ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ У СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО І САМОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДУКТАМИ ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто проблеми залучення інновацій у сільське господарство і самозабезпечення продуктами харчування в Україні. Визначено динаміку прямих іноземних інвестицій у виробництво продуктів харчування та сільське господарство в останні роки і фактори, що на неї впливають. Окреслено суттєву диспропорцію, яка полягає в майже потрійному переважанні інвестицій у харчову промисловість у порівнянні із сільським господарством. Доведено, що низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію є однією з головних причин скорочення сільськогосподарського виробництва в нашій державі, його нерентабельності та низького рівня інноваційного розвитку.

Ключові слова: виробництво продуктів харчування, самозабезпечення, сільське господарство, інвестиції.

Chorna N. PROBLEMS OF ATTRACTION OF INVESTMENTS IN AGRICULTURE AND SELF-PROVISION OF FOOD PRODUCTS IN UKRAINE

The problems of attracting innovations to agriculture and self-sufficiency in food products in Ukraine in the article were viewed. The dynamics of foreign direct investment in food production and agriculture in recent years were determined and the factors affecting it were identified. A significant disproportion was identified, which consists in the almost triple prevalence of investment in the food industry as compared to agriculture. Low purchasing prices for agricultural products is one of the main reasons for the reduction of agricultural production in our country, its unprofitable and low level of innovative development.

Keywords: food production, self-sufficiency, agriculture, investments.

Основною проблемою сучасного інвестиційного розвитку в Україні є малий обсяг інвестицій у реальний сектор економіки. Практика інвестування економіки України спростовує ці погляди тому, що ні внутрішніх, ні зовнішніх інвестицій сьогодні в економіці України немає в тій кількості, яка забезпечила б просте відтворення. Перед Україною в час загострення економічної та геополітичної кризи стоять завдання розвитку сільського господарства, забезпечення його рентабельності, забезпечення продовольчої безпеки і соціально-економічного розвитку сільських територій. Саме інновації в сільське господарство здатні стати одним з основних заходів виведення економіки України з кризи та її подальшого розвитку.

Проблеми інноваційного розвитку сільського господарства і самозабезпечення продуктами у наукових працях розглядали Л. В. Дейнеко, М. І. Кисіль, М. Х. Корецький, М. І. Крупка, Г. М. Підлісецький, М. А. Садиков, О. І. Янковська, В. В. Юрчишин та інші. Проте шляхи впровадження інновацій, джерела і способи їх генерації для сільського господарства та продовольчої безпеки ще слабо висвітлено у вітчизняних наукових працях.

Метою нашої публікації є визначення основних проблем і способів їх розв'язання при залученні інвестицій у сферу виробництва продуктів харчування України.

Однією з головних проблем національної економіки на сучасному етапі є призупинення простого відтворення, причому не стільки через брак фінансових ресурсів, як через неефективне використання ресурсів ін-

формаційно-інтелектуальних [1]. Інвестиційні ресурси, які визначають характер суспільного виробництва в інформаційну епоху, повинні розглядатись як цілісна система, що охоплює, з одного боку, запаси, кошти, джерела, трудові ресурси, а з другого – соціально-економічні, політичні, правові, інформаційно-інтелектуальні, гуманітарні ресурси, які за сприятливих умов здатні підвищити або знизити ефективність застосування перших і мають спрямовуватися на зростання.

Провідним інвестиційним ресурсом, який застосовується у процесі суспільного виробництва, є людський. Наявність певної кваліфікації, знань, якими володіє працівник організації, є ресурсом, який має бути перетворений на інвестиційний потенціал суспільного розвитку. Людський капітал (ресурс), на думку американських учених, становить близько 70% багатства економіки США. За 10-відсоткового підвищення рівня освіченості продуктивність праці зростає на 8,6%, тоді як за такого самого збільшення акціонерного капіталу вона зростає не більше ніж на 4% [2, с. 34].

На початку XXI століття в результаті становлення інформаційно-інтелектуальної економіки відбувається кардинальна трансформація політекономічної основи інвестиційних ресурсів. Приватна власність на засоби виробництва, яка відігравала провідну роль у ринковій системі господарювання, звільняє місце приватній власності на інформацію. В інформаційно-інтелектуальній економіці вирішальну роль відіграє суб'єкт, який володіє базами даних, має алгоритми їх обробки та використання у виробничих, бізнесових, соціально-економічних процесах.

Ресурси індустріальної та постіндустріальної економіки мають різні властивості. Першим притаманна вичерпність, обмеженість, витратність, негативний вплив на екологію, низька ефективність використання тощо. Другі якісно відрізняються від своїх попередників. Передусім вони є відтворюваними, цілісними, незменшуваними, що надає їм властивості невичерпних. Відтворюваність реалізується на основі новітніх досягнень науки, техніки і технології. Цілісність характеризується стабільним збереженням їхньої форми і змісту у процесі споживання. Суть незменшуваності виявляється при переданні їх від власника до споживача під час продажу-купівлі, коли у власника залишається комп'ютерна програма, алгоритм тощо, які також можуть бути продані іншим споживачам [1]. Якісно новим явищем, що визначає характер інформаційно-інтелектуальної економіки, створює його основу, є структурний ресурс. Його зародження зумовлене складністю процесів суспільного господарювання, необхідністю координувати і враховувати мільйони техніко-технологічних, виробничих, ринкових, соціально-економічних параметрів та вчасно й ефективно реагувати на їхні динамічні зміни.

Загалом, залучення у вітчизняну економіку прямих іноземних інвестицій вважається позитивним явищем, однак, аналізуючи цей процес, потрібно визнати ось що. Склалося кілька відмінних між собою підходів і цілей, що ставили перед собою іноземні інвестори при входженні у вітчизняну харчову промисловість, зокрема:

- створення нового власного виробництва з нуля з метою зайняття домінуючого становища на вітчизняному ринку продовольчої продукції. Зазвичай, у такому разі імпортується найновіші технології, проводиться підготовка українського персоналу, включаючи стажування на підприємствах материнських компаній за кордоном, формується асортимент продукції з інноваційними характеристиками, запроваджуються сучасні методи її позиціонування, маркетингу, мікро-, мезо- і макрологістики, агресивні стратегії проникнення і закріплення на нових продуктових ринках тощо. Серед таких зарубіжних компаній треба перш за все назвати транснаціональні: «Кока-Кола», «Крафт Фудз Україна» та ін.;
- проникнення в харчову галузь з метою фактичного знищення вітчизняного виробника і зайняття монопольного чи переважного становища на ринку вітчизняної продукції. Особливо в цьому аспекті вирізняється тютюнова промисловість, де домінуючу роль нині відіграють іноземні компанії, що викупили українські підприємства в 1990-ті роки і фактично спровокували занепад вітчизняної ферментаційно-тютюнової і тютюнової промисловості, а також підгалузі з вирощування тютюносировини. Показовий приклад у цьому плані – доля Львівської тютюнової фабрики. У жовтні 1993 року вона стала учасником спільного з іноземним інвестором підприємства, а через п'ять років її партнер – компанія Р. Дж. Рейнольдс

– оголосила про закриття фабрики і звільнення понад 600 працівників;

- з метою об'єктивного оцінювання реальної політичної та економічної ситуації у країні, стану розвитку певної галузі прихід зарубіжного інвестора у вітчизняну харчову промисловість відбувається «малими силами», тобто шляхом організації на базі власного капіталу або на договірній основі з українським суб'єктом господарювання малого підприємства чи викуп невеликої частки акцій акціонерних товариств. У процесі забезпечення виробничої та економічної діяльності підприємства зарубіжний інвестор формує своє різнопланове уявлення про ситуацію у країні і на цій основі він ухвалює рішення щодо подальших практичних дій;
- прихід іноземних інвесторів у вільні економічні зони (ВЕЗ) може переслідувати кілька цілей: виробничу діяльність на період дії пільг для іноземних інвесторів з наступною ліквідацією підприємства після їх закінчення; використання спеціального статусу ВЕЗ для ввезення низькоякісних і небезпечних для здоров'я людини продуктів харчування та іншої продукції, її реалізації за демпінговими цінами в Україні; спорудження нових підприємств «під ключ», що базуються на використанні імпортних технологій виробництва продовольчої продукції, та ін.

Таким чином, не завжди і не скрізь мета, яку переслідує іноземний інвестор, збігається з інтересами вітчизняного виробника, а отже, треба попередньо проводити моніторинг його діяльності в інших країнах з тим, щоб убезпечитися від ошукування. Для цього використовують можливості рейтингових компаній і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за кордоном [3].

Як свідчать дані останніх тенденцій розвитку інвестиційної кон'юнктури в Україні, зокрема у сфері виробництва продуктів харчування, напоїв та тютюнових виробів, обсяги прямих іноземних інвестицій після 2014 року почали спадати, що пов'язано зі складною економічною та політичною ситуацією в державі (рис. 1). Вони досягли показника 2 426 млн дол. США на 1 січня 2016 року, що на 25% менше від показника на 1 січня 2014 року (3 228 млн дол. США).

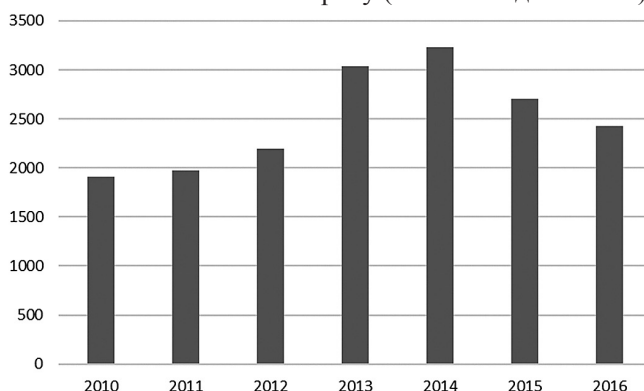

Рис. 1. Прямі іноземні інвестиції у сферу виробництва продуктів харчування, напоїв і тютюнових виробів України, млн дол. США, у 2010–2016 рр. (на 1 січня) [4]

Аналогічна ситуація з прямими іноземними інвестиціями в сільське, рибне та лісове господарство (рис. 2). Падіння обсягу інвестицій у 2015 та 2016 рр. призвело до того, що цей показник нижчий навіть за показники всіх попередніх років з 2010 року.

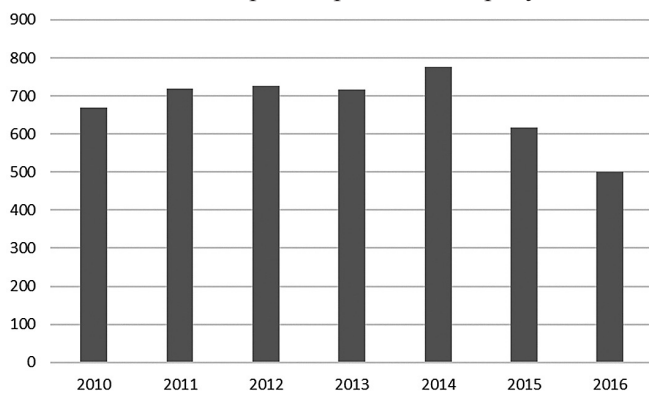

Рис. 2. Прямі іноземні інвестиції у сільське, лісове та рибне господарство України, млн дол. США, у 2010–2016 рр. (на 1 січня) [4]

Аналізуючи розподіл прямих іноземних інвестицій між сільським господарством і харчовою промисловістю, можна помітити суттєву диспропорцію, яка полягає в майже потрійному переважанні інвестицій у харчову промисловість у порівнянні із сільським господарством. Така ситуація, безумовно, не сприяє оновленню виробничих фондів агропромислового комплексу і зумовлена низькою рентабельністю сільськогосподарського виробництва в Україні, слабким розвитком великого бізнесу як найбільш інвестиційно привабливого в цій сфері.

Територіальна структура інвестицій у сферу виробництва продуктів харчування демонструє чітку регіональну диференціацію. Найбільш інвестиційно привабливими є регіони як із достатньою природно-ресурсною базою, так і з розвинутою інфраструктурою, у тому числі торговельною.

Для усунення недоліків у розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні потрібні суттєві інвестиції для розвитку сільськогосподарського виробництва, зокрема на відновлення племінних і насінних господарств, упровадження сучасних агротехнічних технологій, створення досконалої ринкової інфраструктури. Найбільш перспективними і економічно ефективними в сучасній ситуації є проекти, що передбачають створення вертикального і горизонтального інтегрованого ланцюга від виробництва сільськогосподарської сировини до її глибокої переробки, насамперед у таких галузях, як виробництво і переробка молока, виробництво і переробка м'яса, виробництво і переробка овочевої та плодоягідної продукції [5].

Гарантією надійного забезпечення країни продовольством є стабільність внутрішніх джерел надходження продовольства, а також наявність у потрібних обсягах його резервних фондів, перш за все щодо соціально значущих видів продовольства і сільськогосподарської сировини для їх виробництва. При цьому надійність продовольчого забезпечення країни залежить від сукупної взаємодії низки чинників:

- стану і рівня розвитку економіки, обсягів і стійкості вітчизняного виробництва продуктів харчування та його окремих, особливо базових видів;
- безперервного функціонування системи продовольчого постачання, наявності потрібних обсягів оперативних і стратегічних продовольчих запасів;
- високої і стабільної купівельної спроможності населення та окремих соціальних груп;
- абсолютного і відносного обсягу продуктів харчування, які імпортують;
- стабільності імпортованих продовольчих поставок за кількістю, якістю і асортиментом;
- наявності достатніх валютних ресурсів для оплати закупівель продуктів харчування і сільськогосподарської сировини для їх виробництва [6].

Нестійкість функціонування сільського господарства за порівняно низького рівня його розвитку суттєво дестабілізує економіку країни, призводить до погіршення ефективності роботи харчової промисловості, а також до зниження споживання населенням харчових продуктів, особливо високоякісних. Саме низька ефективність функціонування сільського господарства сприяє тому, що вітчизняний агропродовольчий ринок усе більш заміщається незатребуваною в самих країнах-експортерах неякісною імпортованою продукцією, частина якої до того ж не відповідає елементарним санітарним нормам і становить пряму загрозу для життя і здоров'я людей [6, с. 83].

Самозабезпечення, яке трактується як задоволення потреб населення основними продуктами харчування за рахунок власного виробництва, є важливою умовою забезпечення продовольчої безпеки країни. Однак в умовах фінансової кризи відбувається зниження платоспроможного попиту населення на продукти харчування. У такій ситуації рівень самозабезпечення продовольством визначається не повнотою задоволення зниженого платоспроможного попиту населення на продовольство, а тільки рівнем задоволення в ньому нормативної потреби споживання основних продуктів харчування. У перспективі, якщо у країні буде створена соціально орієнтована економіка, прогресивний її розвиток під впливом регулятивної ролі держави забезпечується наблизенням платоспроможного попиту населення на продукти харчування до раціональної, рекомендованої медичної норми [5]. За наявності високих доходів населення можна забезпечити продуктами харчування (за обсягами, асортиментом, якістю) навіть за відсутності власного повномасштабного виробництва сільськогосподарської сировини і продовольства за рахунок імпортованих поставок. Систему продовольчого забезпечення населення, відповідно до загальноприйнятих підходів, пропонуємо розглядати як тісну взаємодію навколишнього середовища, наукових, виробничих, ринкових та управлінських структур, а також механізмів ухвалення рішень з метою стабільного задоволення платоспроможного попиту населення на продукти харчування і задоволення потреб як щодо створення

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

власних продовольчих резервів, так і стосовно поставання в інші регіони чи на експорт.

Можна сформулювати такі принципи забезпечення продуктами харчування:

- стимулювання розвитку харчової і переробної промисловості з метою раціонального використання сільськогосподарської сировини, повнішого задоволення попиту різних груп населення;
- підтримка виробників продуктів харчування з метою забезпечення необхідної рентабельності, що дозволяє здійснити просте або розширене відтворення;
- захист економічних інтересів споживачів продовольства шляхом регулювання ринкових цін;
- підвищення реальних доходів населення за рахунок збільшення зайнятості, рівня оплати праці і соціальних виплат як умов зростання платоспроможного попиту, а отже, і економічної доступності продуктів харчування;
- соціальна підтримка малозабезпечених верств населення з метою підвищення рівня споживання ними продуктів харчування;
- контроль якості продуктів харчування, що реалізуються.

Самозабезпечення продуктами харчування також можна розглядати у двох аспектах:

- як задоволення потреб регіону за рахунок місцевого (регіонального) виробництва і використання для розвитку й розширення останнього тільки внутрішніх (регіональних) можливостей;
- як повноцінне задоволення наявних соціальних і економічних потреб населення території у продовольстві та сільськогосподарській сировині для його виробництва за рахунок власного виробництва, а також значного розширення горизонтальних економічних зв'язків, поглиблення кооперації й інтеграції виробництва, самостійної участі в міжнародному і регіональному розподілі праці на основі еквівалентного обміну товарами, роботами і послугами [7].

Отже, самозабезпечення населення продовольством не може розглядатись у відриві від забезпечення продовольчої безпеки держави та є одним із важливих аспектів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Як свідчать результати порівняння виробництва і споживання окремих груп харчових продуктів в Україні, роль самозабезпечення зокрема і господарств населення загалом у забезпеченні продовольчої безпеки нашої держави все ще є дуже суттєвою.

У сучасних умовах, незважаючи на низку недоліків, малі підприємства є тією необхідною ланкою, яка робить систему забезпечення населення продуктами харчування більш ефективною (швидко реагують на

зміну попиту, менші витрати сировини, більш ефективно доводять до споживача). Підвищення загальної ефективності виробництва продуктів харчування можливе також на основі поглиблення спеціалізації та кооперування з великими і середніми підприємствами. Однак результативність роботи малих підприємств у виробництві продуктів харчування буде досягнута тільки тоді, коли вони займуть належне місце і становище в системі переробних підприємств. А цього досягти досить складно.

Територіальна структура інвестицій у сферу виробництва продуктів харчування протягом досліджуваного періоду демонструє чітку регіональну диференціацію. Найбільш інвестиційно привабливими є регіони як із достатньою природно-ресурсною базою, так і з розвинутою інфраструктурою, у тому числі торговельною. Також певне значення для інвестиційної привабливості регіонів має їхній соціально-демографічний потенціал.

Очевидно, що інноваційні технології та підходи до ведення сільського господарства потребують не тільки знань та інформації, а й певних засобів виробництва, які, зважаючи на їхню новизну, мають досить високу ринкову вартість, і тому є малодоступними для самостійного впровадження на рівні малих та середніх низькорентабельних сільськогосподарських підприємств. Звичайно, проблема впровадження нових технологій на сучасному етапі має низку шляхів розв'язання, що полягають в оформленні пільгових кредитів, лізингу, закупівлі вживаного обладнання, упровадження технологій, на які закінчився строк дії авторських патентів, та ін. Однак, загалом, наявна ситуація із фінансовим забезпеченням інноваційної діяльності та розміром інвестицій могла б бути менш критичною у разі формування гнучкої й ефективної системи реалізації сільськогосподарської продукції за посередництва державних структур і в умовах конкурентоспроможних закупівельних цін. Важливо зазначити, що низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію є однією з головних причин скорочення сільськогосподарського виробництва (особливо тваринництва) у нашій державі, його нерентабельності та низького рівня інноваційного розвитку і впровадження нових технологій.

Отже, аналізуючи розподіл та обсяг прямих іноземних інвестицій між сільським господарством і харчовою промисловістю, можна помітити суттєву диспропорцію, яка посилюється в переважанні інвестицій у харчову промисловість у порівнянні із сільським господарством у чотири-п'ять разів в останні роки. Такий стан інвестиційної діяльності не сприяє оновленню виробничих фондів агропромислового комплексу, спричинений низькою рентабельністю сільськогосподарського виробництва в Україні і слабким розвитком вітчизняного великого бізнесу як найбільш інвестиційно привабливого в цій сфері.

Список використаних джерел

1. Мартиненко В. Ф. Формування інвестиційних ресурсів суспільного розвитку [Електронний ресурс] / В. Ф. Мартиненко // Науковий вісник Академії муніципального управління. – 2010. – № 3. – (Серія «Управління»). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravnl/2010_3/13.pdf.
2. Марчук Є. К. Україна: нова парадигма поступу / Є. К. Марчук. – К. : Аваллон, 2001. – 216 с.

3. Крисанов Д. Ф. Харчова промисловість України в контексті розвитку національної інноваційної системи / Д. Ф. Крисанов, К. О. Бужинська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – Т. 1. – № 5. – С. 58–66.
4. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України : стат. збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 46 с.
5. Одінцов М. М. Самозабезпечення як індикатор продовольчої безпеки [Електронний ресурс] / М. М. Одінцов, О. М. Одінцов // Ефективна економіка. – Режим доступу : <http://economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=509>.
6. Соболев Т. С. Факторы обеспечения России продовольствием в современных условиях / Т. С. Соболев // Труды СГА. – 2011. – № 8. – С. 79–95.
7. Чарыкова О. Г. Самообеспечение как критерий продовольственного обеспечения региона [Електронний ресурс] / О. Г. Чарыкова, Н. Е. Белашапкина // Проблемы региональной экономики. – Режим доступу : <http://www.lerc.ru/?part=bulletin&art=10&page=16>.

References

1. Martynenko V. F. (2010). Formuvannya investytsiynykh resursiv suspil'noho rozvytku [Formation of investment resources of social development]. Naukovyy visnyk Akademiyi munitsypal'noho upravlinnya [Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Management]. Seriya «Upravlinnya» – series «Management», Vol. 3. Retrieved from : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2010_3/13.pdf.
2. Marchuk Ye. K. Ukrayina: nova paradyhma postupu [Ukraine: A New Paradigm of Progress]. Kyiv : Avallon, 2001, 216 p.
3. Krysanov D. F., Buzhyn's'ka K. O. (2009). Kharchova promyslovist' Ukrayiny v konteksti rozvytku natsional'noyi innovatsiynoyi systemy [Ukrainian Food Industry in the Context of the Development of the National Innovation System]. Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu [Bulletin of the Khmelnytsky National University]. Vol. 1 (5), P. 58–66.
4. State Statistics Service of Ukraine (2016). Investytsiyi zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti Ukrayiny [Investments of foreign economic activity of Ukraine]. Statystychnyy zbirnyk. 46 p.
5. Odintsov M. M., Odintsov O. M. Samozabezpechennya yak indyktor prodovol'choyi bezpeky [Self-sufficiency as an indicator of food safety]. Efektyvna ekonomika – Effective economy. Retrieved from : <http://economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=509>.
6. Sobol' T. S. (2011). Faktory obespecheniya Rossyy prodovol'stvyem v sovremennykh uslovyakh [Factors of supplying Russia with food in modern conditions]. Trudy SHA, Vol. 8, p. 79–95.
7. Charykova O. H., Beloshapkyna N. E. Samoobespechenye kak kryteryi prodovol'stvennoho obespecheniya rehyona [Self-sufficiency as a criterion of the food provision of the region]. Problemy rehyonal'noy ekonomyy – Problems of Regional Economics. Retrieved from : <http://www.lerc.ru/?part=bulletin&art=10&page=16>.